

Simpozij OBDOBJA 42

Andraž Jež

Nekaj pogledov na literarnozgodovinsko periodizacijo slovenske poezije po drugi svetovni vojni

---

objavljeno v:

Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih.*

Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-42/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

NEKAJ POGLEDOV NA LITERARNOZGODOVINSKO PERIODIZACIJO SLOVENSKE POEZIJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Andraž Jež

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Ljubljana
andraz.jez@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.42.159-173

Razvoj povojne slovenske poezije lahko spremljamo v jasnem loku; ta lok pa ne pojasnjuje pesniškega ustvarjanja v celoti, zato me zanimajo tiste argumentacijske strategije in ideološke samoumevnosti, ki osmišljajo osredotočanje na prav ta razvojni lok in zanemarjanje preostalih. Za primer sem izbral argumentacijo Jožeta Pogačnika v osmi knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva* (1972), v njej pa se posvetil predvsem tistim kriterijem, po katerih naj bi se povojna slovenska poezija vse bolj bližala svetovnemu ali obče človeškemu občutju.

slovenska poezija po drugi svetovni vojni, literarne periodizacije, modernizem, realizem, literatura tretjega sveta

The development of Slovenian poetry after the Second World War can be observed in a recognizable line; this line, however, does not explain poetic production in its entirety. Thus, of interest are those argumentative strategies and ideological self-evident presuppositions that support focusing on this particular developmental line exclusively and neglecting others. This case study is based on Jože Pogačnik's argumentation in the eighth book of his referential *Zgodovina slovenskega slovstva* (History of Slovenian Literature, 1972), focusing primarily on the criteria according to which postwar Slovenian poetry was said to move closer to global or common human feeling.

Slovenian poetry after the Second World War, periodization of literature, modernism, realism, Third World literature

1 Uvod: tanjšanje publike poezije kot osrednja socialna paradigma periodizacije

Razvoj slovenske poezije v prvih treh desetletjih po vojni večinoma spremljamo v jasno opaznem loku. Ta vodi od optimističnih, graditeljskih pesmi s pogostim kolektivnim lirskim subjektom tik po vojni (ob starejših socialnorealističnih avtorjih npr. Krakar, Minatti ali Levec) prek intimizma (npr. Menart, Pavček, Kovič), eksistencialističnega/temnega/absurdnega modernizma (npr. Taufer, Zajc, Strniša, iz mlajše generacije Makarovič ali Grafenauer) do ultramodernistične neoavantgarde (Šalamun, ohojevci) in še v sklopu te do začetnih oblik postmodernizma (I. Svetina, Jesih, deloma B. A. Novak). Skozi ta proces (s potencialno izjemo postmodernizma) naj bi se harmonični odnos med subjektom in svetom, ki ga izpričuje graditeljska poezija,

čedalje bolj porazgubljal. Naposled so neoavantgarde brezosebni svet predmetov, ki so ga predhodni modernisti videli kot pretnjo subjektu, povsem ponotranjile.

Ta razvoj, ki je sicer konsistenten in mu ne gre oporekati, je v mainstreamovski literarni vedi pojmovan kot logičen, kot *edini* smiselno razviden – in zato edini, ki mu literarna zgodovina lahko sledi. Opiral naj bi se na razvoj v *svetovni* književnosti. Tam naj bi se s stopnjevanjem modernizma vse bolj izgubljala vsakršna oprijemljiva resničnost zunaj subjekta, čemur so botrovale vse hitrejše družbenozgodovinske spremembe. Prav tako kot siceršnje slovensko zgodovinopisje o Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ) tudi dobršen del literarne zgodovine v glavnem izhaja iz naracije, po kateri so se skozi desetletje in pol literarni tokovi vse uporneje odmikali od »zapovedanih« in »okorelih« »partijskih« kulturnih politik. To naracijo imenujmo »uporniška paradigma«.

Tovrstno naziranje v omejenem smislu drži. A pri poskusu, da bi skozenj razumeli celotno pesniško ali celo kulturno produkcijo nekega obdobja, se hitro znajdemo pred vrsto epistemoloških težav. Najprej: čeravno je izpostavljeni trend dovolj jasen, to ni bila edina razvojna linija povojne slovenske poezije. Svojestven pristop k pisanju (in kajpak branju) poezije, kakršen se je pojavil v vsaki etapi periodizacije, se je reproduciral tudi potem, ko se je nekje drugje pojavil nov, saj je vsaj od intimizma vsak naslednji pristop zadeval ožjo publiko. Povedano nekoliko drugače: Krakar, Zajc in ohojevci so pisali za različne publike, ki niso bile enako številčne in v javnosti niso bile enakomerno zastopane. Med tistimi, ki so okoli leta 1950 navdušeno brali graditeljsko poezijo, so bili 20 let pozneje občudovalci Geistra najbrž v manjšini – nekaj pa jih je zagotovo bilo. Ob tem je pomembno, da okoli leta 1970 ni bralo in pisalo manj, temveč več ljudi kot okoli leta 1950. Kakšno poezijo so pomnoženi bralci torej brali? Bi morali reči, da se je slovensko literarno bralstvo postopoma odmikalo od glavnega pramena poezije? Če torej fokus z inherentno estetskih prestavimo na socialna vprašanja, se razkrije prva analitična vrzel periodizacije, njen elitizem. Klasična periodizacija namreč od množičnega vrenja ljudske ustvarjalnosti v štiridesetih letih spelje linijo k hermetični literaturi, omejeni na tanko plast mlade mestne inteligence. Celovitosti takšne periodizacije pa ne nasprotuje le vrzel med konstantno rastočim številom bralcev in hkratnim tanjšanjem občinstva osrednjega razvojnega loka. Težava je tudi, da jo je, če sledimo njeni lastni paradigmi, nemogoče nadaljevati kaj dlje od prve polovice sedemdesetih let, ko se je oblikovala. Konec koncev je tistih, ki navdušeno beremo umotvore tedanje pesniške neoavantgarde, že vsaj od naslednjega desetletja dovolj malo, da takšen teleološki recept težko sprejmemo brez zadržkov.

Dalje in še pomembneje: čeravno to ni razvidno na prvi pogled, so utemeljitve omenjene periodizacije globoko evropocentrične: s kriteriji, prekaljenimi v zahodnih imperialističnih in kolonialnih silah, vrednotijo poezijo (z njo pa diskretno celoten kulturni razvoj) države, ki se je imperializmu in kolonializmu odpovedala, kot bi bili ti kriteriji vedno objektivni in obče veljavni. Da bi to utemeljil, bom okvirno predstavil primer reprezentativne in vplivne obravnave povojnega literarnega razvoja in ga presojal v luči globalnega literarnega dogajanja. Izkazalo se bo, da učinki teleološke naracije, s

kakršno se ta periodizacija utemeljuje, niso nujno nevtralni. Včasih predvsem krepijo manihejski predsodek o »dobri« in »napredni« modernistični literaturi v »boju« proti »slabi«, »konservativni« komunistični »partiji« – kar dejansko kompleksno dialektiko med demokratično politično kulturo Zveze komunistov Slovenije (ZKS) in bolj ali manj apolitično literarno prakso splošči v (senzacionalistično nespravljiv) agon.

V slepi pegi takšnih naracij ostane analitično najbrž najzanimivejše: npr. to, da sta se socializem v politični praksi in modernizem v literarni zasnovala, razvijala in propadala tako rekoč sočasno; še bolj pa to, da so prav institucije Socialistične republike Slovenije (SRS), ki jih uporniška paradigma predstavlja kot coklo razvoja literature, osrednjim literarnim figuram desetletja omogočale izhajanje v osrednjih javnih založbah v velikih nakladah in vidnost v medijih. Poudarek na javni izobrazbi in prisotnosti kulturnih polemik v javni komunikaciji je tem figuram – v skladu z urejeno zaposlitveno politiko – omogočal tudi reden dotok novega bralstva. Kljub temu navidezno nedolžnemu spregledu, če ne ravno zaradi njega, pa imajo literarnozgodovinske analize, utemeljene na uporniški paradigmi, lahko kontraproduktiven učinek na javno spominjanje in njegove sinteze. Simpatije do uporništva, napredka in človečnosti so namreč ideološko zoperstavljene prav tistim gibanjem, ki so se svetovni hegemoniji uprla v imenu naprednejše in bolj človečne družbe. (Tako se, tudi če to ni bil vedno njihov namen, danes lepo vklapljajo v dogme antikomunistične akademske paradigme.) Zato ni odveč, da poskušamo takšne spreglede in druga nekonsistentna ali ne povsem reflektirana mesta nazorsko uokviriti.

Pogosto se zdi, da je uporniška paradigma, tj. tista, po kateri je povojni slovenski literarni kanon rasel izključno v konfliktu z rigoroznim komunističnim sistemom, stvar revizij literarnega kanona v neoliberalni slovenski družbi po letu 1990 ali tik pred tem. A že ob bežnem pregledu starih literarnozgodovinskih knjig lahko ugotovimo, da se je uporniška paradigma formirala – in bila v literarni vedi kanonizirana – vzporedno z »uporniško« literaturo, torej še globoko v samoupravni socialistični družbi povojnih desetletij.

2 Jože Pogačnik v *Zgodovini slovenskega slovstva* 8: uporniška paradigma kot postopna univerzalizacija literature

Naj poudarim, da vsestranski literarni zgodovinar Jože Pogačnik ni edini, ki je razvoj slovenske povojne lirike oz. literature nasploh interpretiral v zgornjih etapah. Pogačnikovo utemeljitev te periodizacije sem izbral zaradi njene zavirljive tehtnosti in poglobljenosti,¹ a tudi širše relevantnosti. Pojavila se je na začetku osme (zadnje)

1 Pogačnikova utemeljitev periodizacije npr. v konkretnosti, pa tudi niansiranosti in tenkočutnosti za literarne in politične transformacije presega tisto, ki jo izkazuje *Duhovna zgodovina Slovencev* Janka Kosa iz leta 1996. Kos v tem delu celotno državno infrastrukturo med letoma 1945 in 1991 dosledno in nediferencirano imenuje »komunistična oblast«, literarni pojavi pa se mu brez izjeme zdijo relevantni toliko, kolikor se ji zoperstavlja. Pri tem Kos zamolči tudi nekatere svoje zgodnejše pomembne ugotovitve. Medtem ko je konec sedemdesetih let umetelno razločeval med socialističnim in socialnim realizmom, na katerega se je naslonil »[m]lajši rod, ki je nastopil okoli 1950« in je bil po številčnosti »eden najmočnejših povojnih rodov« (1979: 377), poldrugo desetletje zatem v *Duhovni zgodovini* ni ne duha ne sluha o tem močnem »rodu« – izpostavljen je le vsiljen socialistični realizem povojnih let,

knjige referenčne *Zgodovine slovenskega slovstva* (ZSS) Pogačnika in Franca Zadravca (ki je napisal peto, šesto in sedmo). Zadnja knjiga je leta 1972 izšla pri mariborskih Obzorjih, naslednje leto pa se je obravnavana študija znašla tudi v enojnem knjižnem izboru iz zgornjih osmih knjig. Odločitev za obravnavo prav njegove argumentacije je konec koncev povezana tudi s temo letošnjih Obdobij. Pogačnik se je namreč v ZSS izkazal kot izjemen literarnozgodovinski sintetik, njegove študije nasploh pa neogibne za vsakogar, ki preučuje družbene in druge kontekste slovenske literature. Treba se je strinjati z oceno Gregorja Kocijana, leto zgodnejšo od zadnje knjige ZSS:

Iz celotne Pogačnikove obravnave slovstvene preteklosti [do vključno petega zvezka] je razvidno, da pojmuje funkcijo literarnozgodovinske razlage zelo kompleksno in da je po njegovem mogoče izreči literarnozgodovinsko sodbo o posameznih slovstvenih pojavih šele po njihovi razčlenitvi z najrazličnejših vidikov in ob upoštevanju vseh konstitutirajočih prvin in silnic. Zato bi upravičeno lahko rekli, da je za Pogačnikov način obravnavanja slovstva značilna *integralnost*, saj mu ne zadošča npr. samo sociološki vidik razčlenjevanja, ali zgolj vsebinsko-idejni ali stilno-kompozicijski itd., marveč šele vsi ti in še drugi skupaj omogočajo tolmačenje in verodostojno določanje pomena in vrednosti literarnega pojava in ustvarjalnega dosežka. (Kocijan 1971: 36)

Prestičnost Pogačnikove periodizacije posredno potrjuje nenavadno dejstvo, da je z minimalnimi dopolnitvami leta 2011 odprla še eno temeljno literarnozgodovinsko študijo več avtorjev, *Slovensko književnost III*. Četudi v njej – kot sem izvedel iz prve roke, zaradi uredniških težav – zmanjkajo kar štiri desetletja razvoja poezije, ki jih je na nekaj straneh ohlapno skiciral Denis Poniž, se je Pogačnikova študija z minucioznim in niansiranim opisom slogovnih sprememb in idejnega ozadja poezije do konca šestdesetih let očitno izkazala za celovitejšo od vseh nadaljnjih.

Pogačnik periodizacijo vključi slikovito, z zgovornimi pesniškimi odlomki od Krakarjeve pesmi *V vzponu mladosti* (1949) do pesniške črepinje Iztoka Geistra *Plamna iz Pegama in Lambergarja* (1968). Njegova pestra estetska imaginacija njegovim slogovnim preferencam navkljub dopušča vživljanje v pogoje in zahteve, na katere so odgovarjali izmenjujoči se estetski tokovi – četudi to vživljanje sledi eni sami liniji.

Avtor pošteno poudari, da »omejevanje na izbrane miselne in duhovne komplekse ne more razodeti vse celovitosti in raznovrstnosti slovstvenega dogajanja«. Kljub temu se je mogoče strinjati, da to »sicer metodološko (in mogoče tudi spoznavno) vprašanje [...] zadeva mišljenje o književnosti v celoti« (Pogačnik 1972: 7). Pridružiti se je mogoče tudi nekoliko poznejši, še ambicioznejši misli: »Danes je postalo jasno, da sta kultura in civilizacija zadeva sveta v celoti.« (prav tam: 22)

ki ga je po nekaj letih nadomestilo (čedalje bolj) opozicijsko pisanje. Da bi izostril manihejsko kritiko »komunistične oblasti«, iz *Duhovne zgodovine* izgine tudi njegova starejša ugotovitev, da smo v Sloveniji šele po letu 1950 »začeli dobivati prevode pomembnih predstavnikov moderne poezije, romana in dramatike, ki so sicer na evropski slovstveni razvoj vplivali že od prve svetovne vojne naprej« (1979: 375). V nasprotju s Pogačnikom Kos ne omenja hladne vojne in gibanja neuvrščenih, razvoj povojne literature pa skoraj povsem odveže od razvoja samoupravljanja in ga poveže z razvojem lokalnega liberalizma (»svobodomiselstva« oz. »svobodomiselnosti«).

2.1 Perspektive »obče človeške zavesti« ali brezperspektivnost »zahodnoevropskega in ameriškega sveta«?

Čeprav je osma knjiga ZSS iz leta 1972 obravnavala literaturo vse od konca druge svetovne vojne, že njen podnaslov (*Eksistencializem in strukturalizem*) kaže na njen raziskovalni poudarek (pri čemer Pogačnik krepitev formalne inovativnosti inovativno poveže z vplivom francoskega filozofskega strukturalizma). V tem smislu sledi poti, »ki vodi v razbijanje in ukinitvev tradicionalnega« (Pogačnik 1972: 9) oz. »[o]dvrnitev od vnanjega sveta in problemov družbenosti« (prav tam: 24) oz. stopnjevan »[v]dor iracionalne nemoči v ustvarjalčevo razmerje do sveta« (prav tam: 27). Za nas je posebno zanimiv čas po letu 1960, ko »se je svet slovstvenih nasprotij in razhajanj naglo poglobljaj in vsebinsko širil« (prav tam: 10). V tej liniji je morda res tudi, da je pri Šalamunu ta *miselnost* »dosegla skrajno stopnjo dosedanjega razvoja« (prav tam: 12). Zagotovo drži ugotovitev, da je »[r]azpon, ki sega od Krakarjeve pesmi do pravkar navedenih [Geistovih] stihov«, »tako rekoč neizmerljiv, vsekakor pa je za dvajsetletno dobo več kot nenavaden« (prav tam: 14).

Argumentacija pa kmalu postane precej bolj apodiktična. Pri tem se nasloni na politično imaginacijo, ki zaostaja za estetsko ter omenjeno »mišljenje o književnosti v celoti« in »zadevo sveta v celoti« postavi v drugačno luč. Z opisanim lokom, ki ga je Pogačnik pred tem, kot smo videli, razglasil za le eno linijo literarnega razvoja, naj bi »slovenska kulturna zavest« postala nič manj kot »obče človeška« (prav tam: 17). Pogačnik ta smeli determinizem utemeljuje z globalnim kontekstom; slovenska literatura naj bi se čedalje bolj trgala od provincialnih obrazcev in se vključevala v svetovno literarno dogajanje. Modernistična in neoavantgardna literatura naj bi tako ustrezali »novi in svojevrstni občutljivosti sodobnega sveta«. V tej je človek »neopazno spolzel iz središča stvarstva«, saj je »vržen v zemeljski prostor, v katerem plava kot atom« (prav tam: 16). Človek se ni le umaknil iz središča pozornosti, temveč so »bivanjske in moralne spremembe [...] prinesle občutek, da je brez središča« tudi sam (prav tam: 17).

Ta navidezno univerzalistična in kozmopolitska utemeljitev² pa takoj zatem dobi znatno ožji okvir: »Slovenski povojni zanos se je srečal z *orisanim razvojem zahodnoevropskega in ameriškega sveta*: perspektiva je zadela ob brezperspektivnost.« (prav tam; poudaril A. J.) Kaj to pomeni? Da je predhodni oris »svetovnega« literarnega dogajanja in »obče človeškega« stanja duha predvsem odslikava dogajanja (ali bolje, zamišljenega, zaželenega dogajanja) v Zahodni Evropi in ZDA – in ne v svetu kot celoti. Implicira pa tudi zgovorno konotacijo: da je iz centrov importirana brezperspektivnost več vredna (ali pa vsaj bolj obče človeška) kot lokalna, provincialna

2 Ta je najbrž posledica Pogačnikovega (1968: 5) teleološkega zastavka iz prve knjige ZSS, po katerem je »osrednje kulturnotvorno načelo« prav »spopad med različnimi zgodovinskimi silami in integracijsko težnjo, ki je prevzemala ter gibala slovstvo in usmerjala kulturno zavest k univerzalnosti in sklenjenosti slovenskega besednega ustvarjanja«. Teleološko zasnovano celotne zbirke tu puščam ob strani, je pa že bila podvržena kritiki (Pogačar 2008).

perspektivnost. Da bi to utemeljil, Pogačnik razvoj v smeri modernizma tolmači kot *vračanje* »slovenske kulturne zavesti« v »razvitejše« evropske okvire.

Slovenec v takšnem položaju ni več mogel govoriti samo kot predstavnik svoje etnične in družbene skupnosti, kar se je od njega pričakovalo po 1945. letu, temveč je [...] spregovoril kot človek, čigar življenjske osnove so ogrožene v bistvenem. Slovenska kulturna zavest je postajala obče človeška; *ponovno se je vključila v evropske ustvarjalne tokove in sprejela oblike razvitejšega svetovnega mišljenja*. Začarani krog samozadostnosti in ideološke izključenosti je bil prebit: *inspirativni vzgibi so postali svetovljanski*, ustvarjalec pa *je lahko spet zavzel* do časovnih značilnosti in bivanjskih nevarnosti pristno razmerje. (prav tam; poudaril A. J.)

Enačenje spontanega »inspirativnega vzgiba« z »razvitejšim svetovnim mišljenjem« od domačega, mišljenjem torej, ki ga pripíše izključno Zahodu, ostane nedomišljeno in bi lahko bilo simptom hegemonije: svetovno/svetovljansko je izenačeno z evropskim (in ameriškim), to pa je enako kot razvitejše. Na drugem mestu je omenjena »naglic[a], s katero je slovensko slovstvo želelo preiti od najbolj preprostega opisovanja in politične tendenčnosti do izbrušenih evropskih oblikovnih vzorov«. Ta naglica je povzročila »pomanjkljiv[o] slovstven[o] pripravljenos[t],« ki je bila »nasledek« (ne morda te iste naglice, temveč) »neorganske včlenjenosti v evropske in svetovne duhovne tokove« (prav tam: 27). Toda ali ni nekaj narobe s teleološko zasnovo, po kateri se v *najnaprednejši* točki »slovenska kulturna zavest« nekam *vrača* (»ponovno se je vključila«, »je lahko spet zavzel«)?

Univerzalizem periodizacije povojne lirike je torej navidezen. Modernistični razvoj ni ireverzibilno spremenil literature po vsej zemeljski obli, in to niti kot samonikel pojav niti kot zahodni vpliv. V nekaj desetletjih 20. stoletja je za eno od osrednjih literarnih zvrsti (in nikakor ne edino) veljal v večjih industrializiranih mestih Zahodne Evrope, ZDA in Latinske Amerike, močan odmev pa je imel zlasti po vojni tudi v mestih socialističnega dela Evrope; a že na ruralni periferiji istih držav tudi v povojnem času večinoma ni imel kakšne posebne veljave. Od tega je samo v zahodnih kapitalističnih centrih sistemsko odgovarjal na občutek, s parafrazo Pogačnika, atomiziranosti. Toda vprašanje je, ali »atomizirane« zahodne moderniste lahko brez rezerve izenačimo z najrazvitejšo (ali) »obče človeško zavestjo«. Kljub prestižnejši družbeni vlogi od današnje je bila namreč zahodna inteligenca že tedaj vse manj povezana tako z glavnino domače in svetovne populacije kot z realno politično močjo – oboje pa je predpogoj vseh zgodovinskih procesov, ki bi lahko tvorno sooblikovali obče človeško zavest. Zahodni progresivni pesniki so svojo senzibilnost za družbena trenja pogosto sublimirali v oblikovni, *formalni* revolucionarnosti – in v tem smislu je pri modernizmu tudi mogoče razpravljati o najvišji razvitosti literarne forme (a tudi tu še zdaleč ne skozi vnaprejšnje samoumevnosti). Ne glede na izid razpravljanja pa formalne razvitosti modernistične literature ne bi mogli preprosto aplicirati na »obče človeško zavest« in celoto vprašanj njenega razvoja. Solipsistična modernistična literatura je bila namreč na Zahodu ločena ne le od domačega delavstva, temveč tudi od najbolj progresivnih svetovnih političnih procesov.

Med njimi je bila protikolonialna revolucija. V afriških in tistih azijskih državah, ki so se po letu 1945 – nedvomno pod vplivom prestiža Zveze sovjetskih socialističnih republik po drugi svetovni vojni – začele osvobajati od kolonialnega jarma v glavnem zahodnih kapitalističnih velesil, so bili pisatelji pogosto glasniki svojih skupnosti. Z njimi so si delili zavezujočo težnjo k odpravi kolonialnega gospostva in ljudski emancipaciji. V teh procesih, ki so z velikanskimi koraki družbo osvobajali spon represivne in rasistične preteklosti ter tako sooblikovali »občo človeško zavest« v nezanimljivem delu sveta, literati niso sistematično čutili brezperspektivnosti in atomiziranosti. In v literaturi teh držav v obravnavanem obdobju ni prevladoval modernizem, temveč kritični in realistični zgodovinski roman. Z zgodovinsko refleksijo in realistično razredno analizo so se romanopisci zoperstavljali simbolni in materialni hegemoniji zahodnega imperializma v svojih državah (Booker, Juraga 2006: 85–86).

Več avtorjev iz držav globalnega Juga, ki so se bojevale z dediščino kolonializma in/ali s še trajajočimi imperialističnimi vojnami, je prisegalo na literarni vpliv sovjetskega realizma, ki so ga poznali bolj niansirano od zahodnih akademikov. Indijski pisatelj Kumar Goshal je tako leta 1948 – ko se je slovenska literatura z oddaljevanjem od sovjetskih vplivov po Pogačnikovo ravno začela vračati k svetovnemu dogajanju – kolonizirana ljudstva po vsem svetu pozval, naj se zgledujejo po literaturi sovjetskih osrednjeazijskih republik (v Booker, Juraga 2006: 96). Vzporeden literarni razvoj v socialistični Evropi in še toliko bolj na glavnini globalnega Juga torej Pogačnikovo argumentacijo postavlja pod vprašaj. Obravnavani definiciji »svetovnega« in »svetovljanskega« nasprotuje razvoj v nemajhnem delu sveta. To seveda lahko povsem drugače konfigurira naše razumevanje uporniške paradigme v slovenski literaturi. V svetovnem smislu se je namreč upor hegemoniji, zlasti od tridesetih do šestdesetih let, največkrat povezoval prav z realističnimi literarnimi tokovi. Od kod torej slovenski literarni zgodovini tako jasna »svetovna« evidenca o nasprotnem?

Da bi bil poskus odgovora lažji, je treba omiliti manihejski zastavek ZSS: povojna graditeljska poezija se iz svetovnega dogajanja ni iztrgala, posebno pa ne v imenu »samozadostnosti in ideološke izključenosti«. Kvečjemu se je desetletje mlajša poezija z opuščanjem angažiranega realizma in naslonitvijo na zahodne modele urbanega meščanskega pisanja iztrgala iz enega in vpletla v drug pomemben pramen svetovnega literarnega dogajanja. Z literarne produkcije (pol)periferij svetovnega kapitalizma je fokus preusmerila na literarno produkcijo geopolitičnih centrov. Z družb v izgradnji, ki so tudi skozi literaturo poskušale doseči socialno kohezivnost, se je obrnila k družbam, ki jih je centralna vloga v svetovnem gospodarstvu dodobra diferencirala in stratificirala – in pri katerih je inovativna literatura večkrat pomenila umik od socialne kohezivnosti družbe. »Razvitejše svetovno mišljenje«, kot ga razume ZSS, se torej – v nasprotju s svetovnimi perspektivami družbenega in spremljajočega literarnega razvoja na globalnem Jugu – iz (razvitejše svetovne?) družbe umika.

To pa Pogačnik prepozna tudi pri sodobnem slovenskem pesniku – in umetniku nasploh: »Kulturnozgodovinsko in moralno ozračje, v katerem živi sodobni slovenski

ustvarjalec, je tako redko, da ne dovoljuje dihanja s polnimi pljuči. [...] Iz morečega kulturnozgodovinskega in moralnega ozračja se človek zateka v umetnost [...].« Kmalu zatem pa je poudarjeno, da – nota bene: v tem »redkem« in »morečem ozračju«! – pisatelj »bolj kot kdaj prej [...] tudi teoretično poskuša utemeljiti svojo oblikovalno prakso« (Pogačnik 1972: 22).

Brezupna osamljenost, kakršno prepričljivo opisuje Pogačnik, je tako v argumentaciji sugestivno (a ne nujno utemeljeno) prikazana kot najrazvitejša svetovna zavest – in ne kot ideološki, estetiziran in ne zares reflektiran odziv meščanske inteligence v večjih mestih globalnega Severa na sistemske procese tehnobirokratske družbe. Argumentacijo, ki brezupu pripisuje tako temeljno vlogo, bi Pogačnik lahko povzel tudi po slovenskih temačnih modernistih – ki jih subtilno povezuje s filozofskim eksistencializmom. A v tem kontekstu ni odveč spomniti, da so celo najvplivnejša prozna dela francoskega eksistencializma, katerih odmeve lahko prepoznamo v Pogačnikovi argumentaciji, v formalnem pogledu bliže realizmu kot modernizmu, ki ga ta argumentacija povzdiguje nad realizem.

Ob tem je zgovorno, da so bila v obeh delih Evrope ravno tri povojna desetletja z na videz neustavljivo ekonomsko rastjo in širjenjem pravic posameznika obdobje perspektiv brez precedensa. Stik z *dejansko* (eksistencialno in ne eksistencialistično) brezperspektivnostjo, značilno za velike ekonomske krize, vojne in imperialistično-kolonialne represije, pa običajno ni (bil) plodna podlaga za razvoj individualističnega in/ali formalno inovativnega modernizma – z izjemo Pariza med drugo svetovno vojno pa tudi eksistencializma ne. Podoba inherentno viktimiziranega, *underdogovskega* sodobnega pesnika se preko eksistencialistične ideologije vpenja v tradicijo evropske meščanske poezije vsaj od *findesièclovske*, slovenski pesnik pa jo lahko najde že v Prešernovi Glosi. To še enkrat postavlja pod vprašaj razvojno teleologijo ZSS ter njene ugotovitve o »novi in svojevrstni občutljivosti sodobnega sveta«.

2.2 Povojna graditeljska literatura: revolucionarno trganje od tradicionalnih literarnih tokov ali konservativno zadrževanje »s stoletji posvečenega reda stvari«?

Procesi, ki jih Pogačnik opisuje kot osrednje in jih vpenja v svetovni razvoj, so, morda presenetljivo, v mnogočem skladni s kulturno-političnim razvojem jugoslovanskega socializma. V tem smislu torej ni nujno, da je »slovenska zavest« v smeri »svetovne« rasla le v uporabi oz. nasprotovanju Zvezi komunistov Jugoslavije (ZKJ). Morda njeno vraščanje v »svet« oz. v smeri »razvitejšega svetovnega mišljenja« bolje ustreza etapam, skozi katere se je pod vplivom različnih političnih tokov tudi sama ZKJ vseskozi transformirala.

Naj to trditev ponazorim. Povojni kulturni politiki ter njenemu pojmovanju umetnosti in njenega mesta v družbi je najbolj ustrezala novorealistična (in deloma romantična) graditeljska literatura. Odpoved državno-administrativnemu socializmu in vpeljava manj centraliziranega samoupravljanja sta pri inteligenci (ki je je bilo z nastajanjem novega srednjega razreda več kot kadarkoli prej) opogumili sentiment, ki mu je ustrezala poezija intimizma. Sentimentu levičarskega odpora do tehnokratske

tržne deregulacije, posledične nepredvidljivosti in rastoče tekmovalnosti (skratka do *odpovedi* nekaterim predhodnim socialističnim izhodiščem) je ob še ne povsem preseženih vojnih travmah najbolj odgovarjala temačna modernistična literatura. Pri tej je bil konflikt z oblastjo še najvidnejši, a je likovna senzibilnost, podobna njihovi, od tedaj odločilno oblikovala vizualno podobo socialističnih spomenikov ne le v SRS, temveč v več državah socialistične Evrope. Z nadaljnjim stopnjevanjem tehnokratizacije oz. liberalizacije ZKJ ter vzporedno politične in tržne decentralizacije in potrošništva, z bledenjem socialističnega humanizma in rastočim blagovnim fetišizmom (ter s stopnjevanim kulturnim odpiranjem na Zahod) v javnosti so se skozi šestdeseta leta estetski izrazi množili in diverzificirali. Od srede desetletja so se številni mladi avtorji, ki (tako kot glavnina tehnokratskih politikov v ZKJ) grozot fašizma in vojne niso doživeli, navduševali za razsrediščeno literaturo, ki fetišizira stvari (= objekte), pozornost za človeka (= subjekt) pa razumeli kot prazni »humanistični« sentimentalizem. Tovrstno prekrivanje se neha šele s postmodernistično literaturo, ki vsaj navidezno ne odraža teženj ali učinkov novega kurza ZKJ (s katerim pa v zgodnjih sedemdesetih letih časovno skoraj sovpe).

Pogačnik povezav med literarnim razvojem in transformacijami ZKJ ne ignorira kot nekateri drugi literarni zgodovinarji. Tvorne pogojenosti slovenskega literarnega razvoja s političnim ne zanika (Pogačnik 1972: 16, 27). Toda pojavitev »evropske«, »svetovljanske« ali kar »obče človeške« zavesti, simptomatično, večkrat izpeljuje iz upora inherentnim težavam samoupravljanja oz. »nekim izmaličenj socialistične prakse« (prav tam: 18) – ne da bi dodal, da so prav kritike dotedanjih političnih praks največkrat motivirale tudi spremembe kurza ZKJ. Po koncu daljšega pasusa, ki z ekvidistanco neprizanesljivo in nesistematično šiba različne protislovne socialne procese v SRS (od ukrepov proti Kocbeku in *Perspektivam* do agrarne politike), zapiše: »Opisane in njim podobne napake [socialističnega razvoja] so prinašale nezaupanje in sejale dvom. Človek je polagoma nehal verjeti na besedo, znova [!] se je znašel v položaju, da poskuša sam izbirati in ocenjevati, kar pa se spričo opisanih razmer vedno ne posreči [...].« Členek »znova« znova implicira (in argumentacijo znova kaže kot ne dovolj kritično), da je bil povojni optimistični sentiment na Slovenskem le začasna zmota, ko je bilo (menda ne prvič v slovenski zgodovini?) treba »verjeti na besedo« in po kateri se lahko »človek« vrne k (predsocialističnemu?!) samostojnemu odločanju – in z njim povezani svetovljanski »brezperspektivnosti«.

Zavračanje avantgarde z generacijsko pogojenih stališč številnih socialistov, ki so delovali med obema vojnama, Pogačnik tako kot praktično vsi literarni zgodovinarji in tisti literati, ki so bili rojeni po vojni, pojmuje kot kilav anahronizem brez družbene funkcije. V pamfletu *Demokracija da – razkroj ne!*³ vidi zgolj »klasičn[o] kulturn[o] občutj[e], ki brani humanizem, kar pomeni sklop idealnih vrednot, katerih praktični

3 Nota bene: prav Pogačnikov oster napad na pamflet več avtorjev (ki se ga izključno zaradi dramatičnega učinka pogosto izenačuje z *oficialnim* slovenskim stališčem) v prestižni, referenčni literarnozgodovinski študiji, izdani leta 1972 pri eni od osrednjih slovenskih založb, dokazuje, da ga je pristojna stroka, tj. *oficialna* slovenska literarna zgodovina, že sočasno sprejela na nož.

pomen je vsaj problematičen, če že ne odvečen«. V epistemološkoanarhističnem duhu nadaljuje: »Namen izjave [Demokracija da – razkroj ne!] je očitno zadržati s stoletji posvečeni red stvari. Za ta red je značilna hierarhija dejanj, ki se merijo po družbenih, estetskih, moralnih in drugih merilih.« Nekoliko pokroviteljsko ugotavlja: »Celovit človek v delovanju in zgrajen vrednotenjski sestav sta lepi načeli, *ki pa ju je življenje v XX. stoletju že završlo, obe načeli obstajata lahko le še kot težnji, vendar nimata resnične podpore v življenjski praksi.*« (prav tam: 19–20; poudaril A. J.)

S pogledom na literaturo socialističnih in (drugih) neuvrčenih držav lahko še enkrat uzremo evropocentričen takšne argumentacije: socializem in protikolonialni boj v praksi – ki sta v času izhajanja ZSS za podjarmljene skupnosti kapitalistične periferije (in njihove pisatelje) pomenila skok brez precedensa v zgodovini in se po svoje vtisnila v literaturo – torej nista del »življenjske prakse« in celo »življenja v XX. stoletju« ne. Še bolj kontradiktorno je, da argumentacija, ki na več mestih oddahnjeno slavi »ponovno vključevanje« slovenske literature v evropske tokove, komu očita konservativno zadrževanje »s stoletji posvečenega reda stvari«. Konec koncev argumentacija – kljub simpatijam literarnega zgodovinarja do novolevičarskih nazorov (mdr. Marcuseja) nasproti humanističnemu pamfletu – vsebuje tudi mesta, ki močno odstopajo od tako smelega progresivnosti. Glede na že omenjeno inherentno elitistično in vsaj delno evropocentrično zastavitev klasične periodizacije je element socialne konservativnosti pričakovan, zanimivo pa je opazovati, če in kako se pri posameznih utemeljitvah manifestira. Konservativen konceptualni okvir uporniške paradigme se pri Pogačniku nikjer ne pokaže jasneje kot tam, kjer uporniško paradigmo ignorira in ne razkrinkava konservativnosti – pa četudi opisuje konservativnejšo in v vseh pogledih manj uporniško družbo od tiste v SRS.

2.3 Drug konec sveta: drugačna merila slovenskega slovstvenega svetovljanstva?

Splošno nezanimanje za literaturo globalnega Juga je v evropskih nacionalnih literarnih vedah včasih premo sorazmerno razumljivejšemu interesu za literaturo v nacionalnih jezikih evropskih izseljenskih enklav na globalnem Jugu, sploh v Latinski Ameriki. Hrbtna stran pogoste implicitne romantizacije njihove samoniklosti je v takih primerih lahko tudi nezanimanje za kulturo njihovih neposrednih sosedov. Zdi se, da je v argumentaciji ZSS to jasno iz ocene literature slovenske zdomske skupnosti v Argentini, predvsem tistega njenega manjšega dela, ki je tja prispel po letu 1945. Za začetek – povojno argentinsko slovensko pesnjenje je opisano brez širšega *političnega* konteksta države, ki je po Pogačnikovo tako zaznamoval razvoj poezije v SRS (in v vseh predhodnih večnacionalnih državah). Tako se omembi izmakne vrsta državnih udarov, zaradi katerih je bila Argentina med fašističnim pučem leta 1930 in sredino osemdesetih let kar četrto stoletja pod brutalnimi vojaškimi diktatorskimi oblastmi. Vsa povojna Latinska Amerika je bila prepredena z represivnimi desničarskimi *caudilli* pod pokroviteljstvom ZDA. Če so po Pogačnikovo pomanjkljivosti jugoslovanskega socializma »prinašale nezaupanje in sejale dvom« ter bile zato ključne za razvoj lirike v SRS, bi še toliko bolj pričakovali, da bo pisanje v Argentini postavil v kontekst sistematične represije z zverinskimi mučenji in uboji nasprotnikov fašistoidnih

režimov po vsej Latinski Ameriki skozi desetletja – toda argumentacija ta kontekst in njegov potencialni vpliv na zdomsko literaturo zaobide.

V sklopu razvojnih tendenc, kakršne opaza v SRS, bi se argumentacija v ZSS lahko dotaknila tudi argentinskega *literarnega* konteksta, ki ga pred svetom posebljata Borges in Cortázar. Konec koncev so prestolnice Latinske Amerike zaradi specifičnega zgodovinskega razvoja⁴ med redkimi deli globalnega Juga, kjer se je dejansko uveljavil samonikel in kontinuiran formalni modernizem. Po več latinskoameriških državah se je s pesniškim *modernismom* ter še bolj s čilskim *creacionismom* in različicami nadrealizma razvijal skozi večji del 20. stoletja (Pablo Neruda je večkrat omenjen celo kot čilski nacionalni pesnik), v šestdesetih letih pa je mednarodno zaslovela proza »booma« (zlasti magičnorealistična). Povojni latinskoameriški modernizem je bil sicer pogosto prepleten s tradicijami realizma, lokalnimi izročili in progresivnim političnim nazorom; to ga je oddaljevalo od solipsistično pojmovane »obče človeške zavesti«, a za analizo razvoja tamkajšnjega slovenskega pisanja bi lahko bil zanimiv.

Nezanimanje za prvo bi sicer lahko pojasnili z domnevo, da pesniki povojne emigracije za represivnost diktatorskih režimov doma in v regiji niso vedeli ali pa jim ni »prinašala nezaupanja in sejala dvoma«, za drugo pa s sklepom, da sta si slovenski in hispanoameriški literarni sistem preveč vsaksebi; toda podoben spregled literarnih in političnih razvojnih silnic opazimo tudi, če se omejimo zgolj na razpravljanje o Slovencih v Argentini. Če nas spregled teh dveh kontekstov pri avtorju, sicer referenčnem za družbenost slovenske literature, najprej začudi, pa se kmalu izkaže za razumljivejšega: razdelek namreč sledi čisto drugi logiki kot večji del ZSS: nacionalna oz. jezikovna dimenzija v njem prevlada tako nad drugimi socialnimi kot nad estetsko.

Pogačnik v literaturi slovenske politične emigracije v Argentini v poldrugem desetletju po vojni ne beleži niti rapidnega razvoja niti vpenjanja v nadnacionalne okvire, kakršna izpostavlja v SRS. Kljub temu o tamkajšnjem slovenskem kulturnem življenju piše z odobravanjem:

Po drugi svetovni vojni se je argentinska slovenska skupnost [ki je pred vojno že zajemala po Pogačnikovih ocenah 50.000, po drugih okoli 25.000 Slovencev, v glavnem Primorcev, pobeglih pred fašizmom] povečala za kakšnih sedem tisoč ljudi, med katerimi je bilo tudi precejšnje število vidnejših kulturnih delavcev. Boj za gmotno eksistenco in privajanje na novo jezikovno okolje jim nista odvzela vseh moči. Bili so politični emigranti, ki so svoja upanja in razočaranja spremenili v voljo do kulturnega dela. (Pogačnik 1972: 55)

Takoj zatem hvali Slovensko katoliško akcijo, organizacijo, ki »naj bi skrbela, da [slovenski zdomci] ne utonejo v velikem svetu«, in »podobo slovenske domovine v malem«.

4 Med drugim najbrž tudi zato, ker so v Latinski Ameriki potomci belih kolonizatorjev, staroselci, potomci afriških sužnjev ter pripadniki drugih ras in etnij začeli sobivati in se legalno poročati razmeroma zgodaj; za zgovorno primerjavo, po celotnih ZDA so bile medrasne poroke legalizirane šele leta 1967. Manjša stopnja segregacije je torej omogočila več kulturnih vezi med skupnostmi.

Podobno avtorjevo prizanesljivost je zaznati, ko citira namene revije *Meddobje*. Zanimivo, saj so prav *nasprotni* tistemu, kar v sklopu uporniške paradigme kot samoumevno zagovarja v kulturi in literaturi SRS. Med citiranimi nameni revije sta namreč najdenje »jasnosti, opore in razvedrila v dneh tako zamotanih miselnih križišč« ter »reševati v književnosti in znanosti, v čustvu in misli krščanske vrednote v času modernih razvrednotenj, kazati smer skozi kaos, skozi to nejasno meddobje« (prav tam: 56). Očitno je torej, da je bilo emigrantski književnosti že programsko preprečeno, da bi dospela do – če naj uporabim Pogačnikove citate z drugega mesta – »nove in svojevrstne občutljivosti sodobnega sveta«, do »obče človeške zavesti«, v kateri je človek »spolzel iz središča stvarstva« in »v zemeljskem prostoru plava kot atom«.

Vse to kar kliče po neizprosni kritiki, ki jo Pogačnikova argumentacija pred tem nameni napakam samoupravne stvarnosti nasploh in avtorjem pamfleta *Demokracija da – razkroj ne! posebej*. Še več, *Meddobju* s svojo obrambo katoliškega tradicionalizma pred modernizacijo (oz. pred »modernimi razvrednotenji« in »kaosom«) najbrž bolj kot humanističnim marksističnim avtorjem pamfleta pristajajo opazke o »klasičnem kulturnem občutju«, togi »hierarhiji dejanj« in anahronističnem zadrževanju »s stoletji posvečenega reda stvari«. Če bi na nazorsko enotnost povojne argentinske emigracije pogledali cinično, je pri roki tudi metafora o »redkem« in »morečem kulturnozgodovinskem in moralnem ozračju«, ki »ne dovoljuje dihanja s polnimi pljuči« – kakršno je Pogačnik uporabil za SRS. (V zvezi s to nazorsko enotnostjo so ilustrativni naslovi pomembnih argentinskih listov še v drugi polovici sedemdesetih let: *Duhovno življenje, Katoliški misijoni, Svobodna Slovenija, Ave Marija, Glas Slovenske katoliške akcije* in *Sij slovenske svobode*.) Ali torej tako kot pri SRS v prvih povojnih letih tudi pri povojni argentinski emigraciji zaznava »začarani krog samozadostnosti in ideološke izključenosti«? Ali tudi tu govori o podrejanju »enotni miselni strukturi, od katere ni smelo biti oddaljevanj in odstopov«, kot ga pripíše pisanju v prvih povojnih letih (prav tam: 32)? Ideja zdomskih literatov, da »je pravi kulturni delavec vedno prinašal tudi svoj delež kvalitete, lepote in sijaja vsemu ostalemu narodnemu delu« (prav tam: 56), bi zlahka trčila ob Pogačnikov zgoraj citirani zadržek, da sta »celovit človek v delovanju in zgrajen vrednotenjski sestav« zgolj »lepi načeli, ki pa ju je življenje v XX. stoletju že zavrlo«, saj da »nimata podpore v življenjski praksi«. A ne samo da literarni zgodovinar pri zdomski literaturi ne izpostavi ničesar od tega – leta 1972 ugotavlja, da je zgoraj naznačena opredelitev *Meddobja* »dovoljevala širino in odprtost« (prav tam).

Ali, splošneje, argumentacija v ZSS tudi literarni (ne)razvoj povojne slovenske emigracije v Argentini izpostavi kot zgodbo o (ne)uporu proti povojni okorelosti in ideološkemu pritisku?⁵ Nič podobnega, o kakšnem političnem razvoju ali večjih trenjih

5 Janko Kos (1996: 194) literaturo povojne slovenske emigracije v Argentini ocenjuje treznejše od Pogačnika. Z izjemo izjemnega romana Zorka Simčiča *Človek na obeh straneh stene* (1957) jo odpravi razmeroma na hitro: »V sicer dovolj številnem krogu slovenskih emigrantskih piscev zaradi zvestobe temu izročilu [namreč 'desnega krila' slovenskega katolištva] ni moglo priti do večjih razvojnih premikov, ki bi bili pomembni tudi za duhovno dogajanje v matični domovini.«

znotraj skupnosti sploh ni govora – na mestu obsežnih kontradiktornih procesov, ki jih je oponesla prvim 15 letom socializma v SRS, argumentacija v antikomunistični enklavi izpostavi zgolj »polaščevaln[a] prizadevanj[a] manjšine« v Slovenski katoliški akciji, osredinjene okoli Rude Jurčeca (prav tam: 57). A tudi s temi ni bilo nič usodnega, česar menda ne bi harmonično razrešila formalna demokracija Akcije: »Ta predlog je dobil [...] manjše število glasov, ustrezní člen pa je bil sprejet v obliki, ki jo je ponudila umerjena in realistična skupina.« Morda velja omeniti, da je »umerjena in realistična skupina« (kot je označena) v tozadavnem členu govorila o slovenskih kulturnih vrednotah, za »idejni temelj organizacije« pa je razglasila »naravni etični zakon, potrjen in izpolnjen po krščanskem svetovnem nazoru« (prav tam: 58).

Če je Pogačnik tako pisal leta 1972, v t. i. svinčenih letih,⁶ ni nič čudnega, da je po vpeljavi kapitalizma govoril nič manj kot o »'duhovnem genocidu' emigrantske kulture v času socializma«⁷ (v Žitnik Serafin 2001: 78). Ta metafora žal kaže na pospešeno neoliberalno inflacijo družboslovnih pojmov, saj *dejanske* zgodovinske genocide relativizira, njihove sistemske nasprotnike pa mimogrede prikaže kot njihove izvrševalce. Metafora je iz devetdesetih let, ko so nekdanj jugoslovanska tla po odpovedi socializmu pretresale nove dejanske genocidne politike. A njen avtor je že desetletja pred tem (ko so bile v SFRJ potencialno genocidne etnošovinistične prakse strogo prepovedane) nehote minimaliziral realistično literarno senzibilnost v velikem delu neevropskega sveta. In krog je mogoče skleniti zares globalno, »svetovno«: nekaj najhujših dejanskih genocidov nad koloniziranim neevropskim svetovnim prebivalstvom (npr. nad ameriškimi ali avstralskimi staroselci) je bilo delo iste zahodne civilizacije, ki jo je argumentacija leta 1972 ideološko izenačevala s »svetovno« in »obče človeško«.

V naslednjih desetletjih se je tovrstno nekritično slavljenje Zahoda – skupaj z evropocentrizmom in drugimi hladnovojnimi poenostavitvami – v slovenski

6 Termin »svinčena leta«, ki ga današnja mainstreamovska ideologija lepi na politični profil SFRJ v sedemdesetih letih (včasih pa – s »svinčenimi časi« kar nasploh), je zgolj prevod termina *anni di piombo*. Z njim Italijani označujejo burno obdobje dejansko nasilnih spopadov med desnimi in levimi terorističnimi skupinami med koncem šestdesetih in začetkom osemdesetih let. Ime nemara izhaja iz števila v italijanskih uličnih spopadih porabljenih strelskih nabojev (Westcott 2004). Z izjemo terorizma antikomunistične politične emigracije v istem času v SFRJ ne moremo govoriti o ničemer podobnem; oblast je po eni strani res ostro in včasih pretirano ukrepala proti liberalcem in nacionalistom (sicer predvsem v lastnih vrstah in med inteligenco), a je po drugi strani vsaj slednjim dala koncesije v novi ustavi leta 1974. Kateri domiselni propagandist izvorno stoji za zdrsom označevalca »svinčena leta« čez mejo, lahko pustimo ob strani. Vsekakor pa nas prava, italijanska svinčena leta zelo jasno opominjajo, da Jugoslavija ni delovala v vakuumu in da so bili hladnovojni konflikti še zelo živi; slovensko manjšino v Benečiji je takrat med drugim še terorizirala Natova fašistoidna paravojaška operacija Gladio (Tence 2021).

7 »Svinčenim letom« in »duhovnemu genocidu« ob rob lahko spomnim, da se je po mnenju poznavalke teme prav s sedemdesetimi leti znatno odprl prostor objavljanja zdamskih avtorjev v SRS: »V petdesetih letih so v Sloveniji izdali le posamezna dela Trunka in Adamiča, v šestdesetih Roglja, Adamiča in nekoliko poznejšega povratnika Truhlarja, v sedemdesetih se jim pridružijo še Mole, Vauhnik, Grill, Praček Krasna in povratnik Janežič, pozneje pa se njihovo število poveča.« (Žitnik Serafin 2001: 70) Res pa razen – pogojno – britanskega vohuna Vauhnik nihče izmed naštetih ni bil pripadnik slovenske povojne emigracije v Argentini.

(pogosto tudi strokovni) javnosti povsem uveljavilo, nacionalno oz. jezikovno osredinjena teleologija pa je tako ali tako preživela še iz časa klasičnega slovenskega meščanskega pozitivizma, če ne od prej. Iz iste javnosti pa je malodane izginila vrsta drugih, mnogo bolj kritičnih in niansiranih Pogačnikovih (in Zadravčevih) opazanj o najnovejši slovenski poeziji in še toliko bolj o pisanju starejših obdobij, predvsem reformacije in razsvetljenstva. Eruditska kontekstualizacija celotnega razvoja slovenskega literarnega ustvarjanja v ZSS z elementi solidne materialistične analize torej vendarle ostaja zgled. Tudi za naknadne knjige ZSS – in tudi za čas, ki bo kritični družbeni refleksiji bolj naklonjen od današnjega – še vedno drži, kar je ob prvih petih v *Jeziku in slovstvu* zapisal Gregor Kocijan:

Pogačnik je na podlagi temeljitega upoštevanja dosedanjih literarnozgodovinskih dognanj napisal sintetično delo, v katerem je težil po čimbolj kompleksnem prikazu slovenske slovstvene preteklosti [...]. Vsekakor gre za pomemben prispevek k razlagi in vrednotenju slovenskega slovstva in sleherni poskus takšnega pregleda v prihodnje ne bo mogel graditi, če bo hotel ohraniti vsaj isto kvalitetno raven, na manj dognanih temeljih, kot so to storile Pogačnikove štiri knjige *Zgodovine slovenskega slovstva*. (Kocijan 1971: 38)

In tudi ta kratki razmislek poskuša slediti Pogačnikovi težnji, da bi slovensko literaturo in misel o njej razumeli v prepletu različnih družbenih kontekstov, ki jo sooblikujejo, in na ozadju svetovnega dogajanja.

3 Sklep

V članku sem klasično periodizacijo slovenske lirike po drugi svetovni vojni analiziral na primeru argumentacije Jožeta Pogačnika v *Zgodovini slovenskega slovstva*. Razvojna linija od povojne graditeljske poezije do neoavantgarde je v tej argumentaciji opisana niansirano in s poglobljenim razumevanjem povojnih transformacij pesniških postopkov, manj utemeljena pa je njena predpostavka, da se je poezija s temi transformacijami bližala svetovnemu dogajanju in naposled dosegla stopnjo obče človeške zavesti. Ti trditvi sem vnovič reflektiral in pokazal na možnost nekoliko drugačne družbene kontekstualizacije. Ta povojnega slovenskega književnega dogajanja ne bi smela prevesti v literarno upiranje oblasti, svetovni okvir pa bi morala poskusiti koncipirati širše od t. i. zahodnoevropskega in ameriškega sveta.

Literatura

- BOOKER, M. Keith, JURAGA, Dubravka, 2006: *The Reds and the Blacks*. Andrew Hammond (ur.): *Cold War Literature: Writing the Global Conflict*. London: Routledge. 78–99.
- KOCIJAN, Gregor, 1971: *Zgodovina slovenskega slovstva*. *Jezik in slovstvo* XVII/1–2. 35–38.
- KOS, Janko, 1979: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- KOS, Janko, 1996: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- POGAČAR, Timothy, 2008: *Imagining Slovene Literary History*. *Slavistična revija* LVI/1. 369–382.
- POGAČNIK, Jože, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva 1 (Srednji vek)*. Maribor: Obzorja.

- POGAČNIK, Jože, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva 8 (Eksistencializem in strukturalizem)*. Maribor: Obzorja.
- TENCE, Sandor, 2021: »Gladjo je Benečanom naredil več škode kot fašizem«: Premier Mario Draghi odpravil državno tajnost o terorističnih atentatih. *Primorski dnevnik* 16. 8. 2021. Na spletu.
- WESTCOTT, Kathryn, 2004: Italy's History of Terror. *BBC News* 1. 6. 2004. Na spletu.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2001: Besedna umetnost slovenskih izseljencev in njeno mesto v sodobni slovenski kulturi. *Dve domovini* 14. 67–90.